

MƏDƏNİYYƏT COĞRAFIYASI PREREKVİZİT FƏNNİ KİMİ

Qədimova Xanım Hüseyn qızı

BDU-nun müəllimi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,

Seyfullayeva Nərminə Səftər qızı

BDU-nun müəllimi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Email: neli57@rambler.ru, kxanimqadimova@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5398-0386

Xülasə: Məqalədə ixtisaslı mütəxəsislərin hazırlanmasında ali təhsil proqramlarının aktuallığı və müasirliyinin xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi önə çəkilir. Fakültə tədris planına daxil edilən yeni-mədəniyyət coğrafiyası fənninin elmi istiqamət kimi yaranma tarixi, mahiyyəti, tədqiqat obyektləri və əlaqədə olduğu subfənlər məqalədə öz əksini tapmışdır. 1930-cu illərdə Karl Zauer tərəfindən yaradılan, elmi istiqamət olan mədəniyyət coğrafiyası uzun müddət əsasən ABŞ-da inkişaf etmişdir. Karl Zauerdən sonra mədəniyyət coğrafiyasının təşəkkülünə Riçard Hartşorn və Vilbur Zelinski qatqı veriblər.

Mədəniyyət coğrafiyası maddi və mənəvi mədəniyyətin ayrı-ayrı elementlərinin ərazi bölgüsü üzrə yayılmasını, ladşaftlarda ifadə olunmasını, coğrafi mühitlə əlaqəsini, nəsilədən nəsilə ötürülməsini öyrənir. Mədəniyyətin subyekti insandır. O, mədəni dəyərləri yaradır, saxlayır və yayır. Mədəniyyətin obyektı təbiətdir. Onun yaranması təbiətin və insanın qarşıdurmasının nəticəsidir. Bu qarşıdurmada insan öz mövcud olma üsulunu — sivilizasiyanı yaratmışdır. Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı mədəniyyətin ictimai hadisə kimi aspektləri, XX əsrdə mədəniyyət coğrafiyasının maddi, sosial və mənəvi cəhətdən üç hissəli bölgüsü, alman filosofu İ. Kantın, V.N. Streletskinin, A.D. Drujininin, O. Şpenqlerin tədqiqatları, mədəniyyət coğrafiyası elmi istiqamətinə dair fikirləri məqalədə yer tutmuşdur.

Açar sözlər: Coğrafi məkanda mədəniyyət, mədəniyyətdə coğrafi məkan, maddi, sosial, mənəvi mədəniyyət.

Hər hansı cəmiyyətin dayanıqlı inkişafı, tərəqqisi onu təşkil edən fərdlərin kompetensiyalarından birbaşa asılıdır. Fərdlərin kompetensiyalarının formalaşması isə ilk növbədə həmin ölkədə təhsilin inkişafı ilə bağlıdır. Məhz təhsil prosesində insan yeni bilik və bacarıqlar əldə edir.

Ali təhsil müəssisələrində tələbələrin təhsili ixtisas üzrə təhsil proqramları əsasında həyata keçirilir. İxtisaslı mütəxəsislərin hazırlanmasında ali təhsil proqramlarının rəqabət qabiliyyətliliyi, müasirliyi və aktuallığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəyyən olunmuş kompetensiyalara nail olmaq üçün tələbənin iş yükünü və təhsil alma istiqamətini təhsil proqramları müəyyənləşdirir. Bu baxımdan universitetlərin cəmiyyət və dövlət qarşısında məsuliyyət və öhdəlikləri ölkənin inkişaf səviyyəsinə, dövrün elmi-texniki tərəqqisinə və tələbinə, dünyada baş verən tendensiyalara uyğun olaraq artır. Ölkəmizdə təhsil sahəsində gedən islahatlar təhsilin bütün pillələrini və istiqamətlərini əhatə etmişdir. Fakültəmizin tədris proqramlarındakı yeniləşmə, aktuallığ və müasirləşmə islahatın bu istiqamətdə də aparılmasına sübutdur.

Prerekvizit fənlər – tədrisi ilk növbədə zəruri olan fənlər siyahısına bir neçə yeni fənn daxil edilmişdir. Bunlardan biri də "Mədəniyyət coğrafiyası" fənnidir. Mədəniyyət coğrafiyası fənlərarası elmi istiqamət kimi müəyyən edilir, onun predmeti mədəniyyətin məkan rəngarəngliyi və Yer səthinə görə yayılmasıdır. 1930-cu illərdə Karl Zauer tərəfindən yaradılan elmi istiqamət olaraq, uzun müddət əsasən ABŞ-da inkişaf etmişdir. Ümumiyyətlə, mədəniyyət coğrafiyası mədəniyyətin ərazi üzrə differensiallaşmasını, təbii landşaftlarla əlaqəsini öyrənir. Mədəniyyətin təbii landşaftla qarşılıqlı təsir xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirərək, "coğrafi mədəniyyət", "mədəni landşaf" kimi anlayışların mahiyyəti açıqlanır. (A.A.Qriqoryev, ЮПАЙТ, 2021)

V.N. Streletskyə görə mədəniyyətə coğrafi reallıq olaraq, iki fərqli nöqteyi-nəzərdən baxmaq olar. Birincisi o, coğrafi məkandakı mədəniyyətdir. Ənənəvi olaraq mədəniyyət coğrafiyası mədəni elementlərin məkan üzrə differensiasiyasını, artefaktları, mentifaktları və onların landşaftlarda ifadə olunması və coğrafi məkanla əlaqəsini öyrənir. Digər tərəfdən, qrupdan qrupa, nəsildən nəsilə ötürülən insan icmalarının davamlı təfəkkür və davranış stereotipləri və bu mədəniyyət komplekslərində gedən proseslər mədəniyyət coğrafiyasının tədqiqat obyektidir.

İkincisi, bu, mədəniyyətdə coğrafi məkandır. XX əsrin sonlarında - XXI əsrin əvvəllərində mədəniyyət coğrafiyası daha çox coğrafi məkanın müxtəlif mədəni kontekstlərdə öyrənilməsi istiqamətini almışdır. Eyni zamanda, yerli icmaların yaşadıqları ərazilərə, təbii və sosial mühitə münasibəti tədqiqat obyektini kimi götürülür.

Qeyd edək ki, coğrafi elm kimi iki addan istifadə olunur – "coğrafi mədəniyyət" (CM) və mədəniyyət coğrafiyası (MC). Ancaq elm aləmində daha geniş yayılmış "mədəniyyət coğrafiyası" adıdır. Birincisi,

mədəniyyət coğrafiyası dedikdə, coğrafi biliklərin xüsusi bir qolu olaraq, mədəniyyətdə məkan fərqliliyini tədqiq edən elm kimi başa düşülür (Suşiy, Drujinin, 1994; Streletsky, 2001). İkincisi, mədəniyyət coğrafiyası mədəniyyəti məkan sisteminin bir elementi olaraq araşdırır "Cəmiyyət-təbiət".

Mədəniyyət coğrafiyasının əsas tədqiqat metodları: kartoqrafik, müqayisəli, sistemli metod, struktur-funksional metod, komparativ (tarixi-müqayisəli) metod, tarixi metod və s. Coğrafi elm kimi ən vacib metodları xəritələşdirmə və rayonlaşdırmaadır. Qeyd etmək lazımdır ki, mədəniyyət və coğrafiyanın elmi birliyi və əlaqəsi nəticəsində bir sıra elmlər yaranmışdır. Məsələn: etnocoğrafiya, dirlərin coğrafiyası, linqvisitik coğrafiya və s. Bütün bu fənləri "mədəniyyət coğrafiyası" adı altında birləşdirmək olar. Mədəniyyət coğrafiyası fiziki və iqtisadi coğrafiya, sosiologiya, arxeologiya, antropologiya, etnolinqvistika, tarix, tarixi-coğrafiya və s. fənlər ilə sıx bağlıdır. Mədəniyyət coğrafiyasına sosial və coğrafi elmlər ailəsində müstəqil bir elm kimi baxıla bilər. Mədəniyyət coğrafiyası maddi və mənəvi mədəniyyətin ayrı-ayrı elementlərinin ərazi bölgüsü üzrə yayılmasını, ladsaftlarda ifadə olunmasını, coğrafi mühitlə əlaqəsini, nəsilədən nəsilə ötürülməsini öyrənir.

Mədəniyyət ən ümumi şəkildə insan fəaliyyətinin təzahürüdür. Bu, insan birliyinin və insan şəxsiyyətinin fərqləndirici xüsusiyyətidir. Onun yaradıcısı, xadimi və daşıyıcısı olmadan mədəniyyət yoxdur. "Mədəniyyət" bir termin kimi - sosial cəhətdən əldə edilmiş və nəsilədən-nəslə ötürülən əhəmiyyətli ideyaların, dəyərlərin, adətlərin, inancların, ənənələrin, normaların və davranış qaydalarının müəyyən məcmusudur ki, onların vasitəsilə insan öz həyat fəaliyyətini təşkil edir. Mədəniyyətin subyektı insandır. O, mədəni dəyərləri yaradır, saxlayır və yayır. "Mədəniyyət" bir kateqoriya olaraq - insanlar tərəfindən yaradılmış özünü reallaşdırma mühiti, sosial qarşılıqlı əlaqələrin və davranışın tənzimlənməsinin mənbəyidir. Mədəniyyət coxaspektli məfhumdur, mədəniyyət- nəticədir, prosesdir, fəaliyyətdir, üsuldur, münasibətdir, normadır, sistemdir. Həm əsas, həm yeganə üstün subyekt insandır. Mədəniyyətin obyektı təbiətdir. Mədəniyyət insanı və heyvanlar aləmini ayıran əsas fərqləndirici xüsusiyyətdir, o, özünəməxsus insani fəaliyyətdir. Amma bütün insan fəaliyyətləri mədəniyyət yarada bilmir. Mədəniyyətin yaranması təbiətin və insanın qarşılıqlı əlaqəsinin nəticəsidir. Bu qarşılıqlı əlaqədə insan öz mövcud olma üsulunu - sivilizasiyanı yaratmışdır. "Sivilizasiya" sözü latın dilindəki "civilis" sözündən əmələ gəlmiş - mülki, dövlət deməkdir. Sonra onun mənası genişləndi: "sivil" yəni tərbiyəli, nəzakətli və ünsiyyətli insanlara aid edilirdi. Bu anlayış

maarifçilik dövründə -XVIII əsrdə meydana gəlmişdir. Uzun müddət "Mədəniyyət" və "sivilizasiya" anlayışlarını eyniləşdirirdilər. Bu anlayışları ilk olaraq alman filosofu İ.Kant, XX əsrin əvvəllərində isə digər alman filosofu O. Şpenqler "Avropanın qürubu" əsərində fərqləndirir. A.D. Drujininin iddia etdiyi kimi, "mədəniyyət ərazi baxımından, yəni coğrafi amilin tammiqyaslı təsirini özündə əks etdirir, geniş differensiallaşdırılmış və xüsusi şəkildə təşkil edilmiş, spesifik, immanent ərazi formalarında inkişaf və fəaliyyət göstərir". Beləliklə də, coğrafiyaşünasların kulturogenez qanunauyğunluqlarının tədqiqinə, geokulturasıyanın mənbəyinin və müasir vəziyyətinin, mədəniyyət coğrafiyasının öyrənilməsinə maraq göstərməsi təbiiidir.

Mədəniyyət çoxaspektli bir sahədir. Uzun müddət mədəniyyətin ərazi xüsusiyyətləri etnoqrafiya çərçivəsində tədqiq edilmişdir. Geomədəniyyət elə geniş yayılmış ərazi hadisəsidir ki, biosfer, texnosfer, etnosferlə yanaşı, mədənisfer haqqında da özünəməxsus qanunlar əsasında inkişaf edən xüsusi bir ərazi kimi danışmaq yerinə düşərdi. Etnomədəni aspektlərin öyrənilməsi geosiyasi problemlərin tədqiqi və daxili sosial gərginliyin aradan qaldırılması üçün vacibdir. Mədəniyyətin aspektləri sadəcə bir-birini tamamlamırlar, həm də kəşşərək bir-birində mövcuddurlar. Hələ XX əsrdə mədəniyyət coğrafiyasının **maddi, sosial və mənəvi** cəhətdən üç hissəli bölgüsü qəbul edilmişdi.

Maddi mədəniyyət artefaktları özündə birləşdirir - insan fəaliyyətinin məhsulları və vasitələri (süni şəkildə yaradılmış). Əsərlər insan tərəfindən hazırlanmışdır. Mədəniyyət insan fəaliyyəti dünyası və ya əsərlər dünyasıdır - bu onun ən əhəmiyyətli xüsusiyyətidir. "Maddi mədəniyyət"-şeylər, evlər və qurğular, texnika və ümumiyyətlə insanın öz ətrafında yaratdığı hər şey - "ikinci təbiət" xüsusilə vacibdir.

Mənəvi mədəniyyət- normalar, qaydalar, davranış nümunələri, dəyərlər, adət və ənənələrdir. Bu, insanın mənəvi fəaliyyətinin nəticəsidir. Mənəvi mədəniyyət dedikdə, insanın öz hərəkətlərinə və yaradıcılığına qoyduğu mənə dünyası başa düşülür. Yeni fikirlərin yaranması özü insanların - din, incəsənət, elm, fəlsəfə və digər mədəniyyət sahələrindəki fəaliyyətlərinin mənasına çevrilir. Öz tələbatlarına uyğun olaraq, ətrafda baş verən prosesləri və hadisələri dərk etdikdə, nizama saldıqda və qiymətləndirdikdə təfəkkürdə yeni fikirlər formalaşır.

Sosial mədəniyyət dedikdə, insanların bir-birinə münasibəti, onların fəaliyyəti, davranışı başa düşülür. Sosial mədəniyyətin vəzifələrindən biri insanların müxtəlif birliklərdə (sivilizasiyalardan kiçik qruplara qədər) təşkil edilməsi prosesinin öyrənilməsidir. Mədəniyyət sahələrinə insanların normaları, qaydaları və davranış modelləri

məcmusu da aid edilir. Bundan başqa, iqtisadi, siyasi, peşə və pedaqoji mədəniyyət də bu kateqoriyaya daxildir.

İqtisadi mədəniyyət istehsal mədəniyyətini, paylama mədəniyyətini, mübadilə mədəniyyətini, istehlak, idarəetmə, əmək mədəniyyətlərini əhatə edir .

Siyasi mədəniyyət tarixi təcrübədir, sosial birliklərin və siyasət sahəsində ayrı-ayrı insanların yaddaşı, onların oriyentasiyası, siyasi davranışa təsir edən bacarıqlarıdır. Siyasi mədəniyyət müəyyən muxtariyyətə malik olsa da, cəmiyyətin ümumi mədəniyyətinin bir hissəsidir. Siyasi kulturologiyada siyasi mədəniyyət dedikdə siyasi hadisələr haqqında təsəvvürlərdən irəli gələn dəyərləndirmə, siyasi prosesin iştirakçısı kimi insanın fəaliyyət üslubu (və ya onun davranış məəcəlləsi) başa düşülür.

Pedaqoji mədəniyyət təkcə müəllimlərə deyil, bütün əhalinin savadlılıq səviyyəsinə də aiddir. Pedaqoji mədəniyyət yalnız kəmiyyət meyarlarını, məsələn, ibtidai və ya orta məktəbi bitirənlərin sayını deyil, həm də keyfiyyət səviyyəsini, xüsusilə millətin intellektual səviyyəsini təsvir edir. Beləliklə, pedaqoji mədəniyyət cəmiyyətdə tarixən təşəkkül tapmış elmi biliklərin və əxlaqi dəyərlərin gənc nəsə ötürülməsi mexanizmlərinin bütün sistemini özündə ehtiva edir.

Mədəniyyət coğrafiyası fənni tələbələrin dünyagörüşünün, mədəni, coğrafi bilik və bacarıqlarının, məntiqi, tənqidi təfəkkürünün inkişafı, ixtisas kompetensiyalarının formalaşması baxımından çox əhəmiyyətli.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Məmmədov F.T. Kulturologiya, mədəniyyət, sivilizasiya. Bakı. 2016
2. Məmmədov F.T. Kulturologiya və insan inkişafı. Bakı. 2019.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М., 2003.
4. Манаков А.Г. Основы культурно-географической регионалистики. Псков 2005.
5. Любичанковский А.В. География культуры Оренбург 2014.
6. Песков А.Е., Кленина Е.А. Основы культурологии: теоретический курс. Волгоград ВолгГАСУ
7. Дирин Д.А. Факторы и закономерности дифференциации культурного пространства// Теория социально-экономической географии: современное состояние и перспективы развития. Ростов-на-Дону: Издво ЮФУ, 2010.
8. Dallmayr F. Who are we? What is WPF-Dialogue of Civilization? URL: <http://wpfdc.org/rhodes-forum/18360-who-re-we-is-wpf-dialogue-of-civilizations>

GEOGRAPHY OF CULTURE AS A PREREQUISITE

Summary: The article highlights the relevance and modernity of higher education programs in the preparation of qualified specialists. The history, essence, research objects and related subfamilies of the new subject of cultural geography included in the faculty curriculum are reflected in the article. Created by Karl Zauer in the 1930s, the geography of Culture, a scientific direction, has long developed mainly in the United States. Richard Hartshorn and Wilbur Zelinski contributed more to the formation of cultural geography after Carl Zauer. Cultural geography studies the distribution of individual elements of material and spiritual culture on territorial distribution, their expression in landscapes, their relationship with the geographical environment, their transmission from generation to generation. The subject of culture is man. It creates, maintains and disseminates cultural values. The object of culture is nature. Its creation is the result of the confrontation of nature and man. In this conflict, man created his own way of existence — civilization. Along with the above, aspects of culture as a social phenomenon, a three-part Division of the geography of culture in the XX century into material, social and spiritual, the German philosopher I. Kant, V.N. Streletsky, A.D. Druzhinin, O. Spengler's research, his views on the scientific direction of cultural geography are covered in the article.

Keywords: Culture in geographic space, geographical space in culture, material, social, spiritual culture

ГЕОГРАФИЯ КУЛЬТУРЫ КАК ПРЕДМЕТ ПРЕРЕКВИЗИТА

Резюме: в статье подчеркивается особое значение актуальности и современности программ высшего образования в подготовке квалифицированных специалистов. История возникновения, сущность, объекты исследования и взаимосвязанные субдисциплины новой дисциплины — культурной географии как научного направления, включенной в учебный план факультета, отражены в статье. Созданная в 1930-х годах Карлом Зауэром, культурная география как научное направление долгое время развивалась преимущественно в США. После Карла Зауэра наибольший вклад в становление культурной географии внесли Ричард Хартсхорн и Вильбур Зелинский. География культуры изучает распределение отдельных элементов материальной и духовной культуры по территориальному распределению, их выражение в ландшафтах, связь с географической средой, передачу из поколения в поколение. Субъектом культуры является человек. Он создает, сохраняет и распространяет культурные ценности. Объектом культуры является природа. Его возникновение — результат противостояния природы и человека. В этом конфликте человек создал свой способ существования — цивилизацию. Наряду с вышеупомянутыми аспектами культуры как социального яв-

XXI əsr: Geoməkan məlumatları və kosmik informasiya infrastruktur. İnnovasiyalar, səmərəli istifadə yolları

ления, трехчастным разделением географии культуры в XX веке на материальную, социальную и духовную. В статье представлены исследования и взгляды на научное направление географии культуры немецкого философа И.Канта, В.Н.Стрелецкого, А.Д.Дружинина, О.Шпенглера.